

СПОЖИВАЦТВО В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ: ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ

У статті проаналізовано сучасний соціальний феномен – споживацтво. Розглянуто його витoki й наслідки, вплив на світогляд індивіда й суспільства загалом.

Ключові слова: споживацтво, споживач, соціально-економічна криза, соціальна система, соціальний хаос, масове суспільство, ірраціональність.

В статье анализируется современный социальный феномен – потребительство. Рассматриваются его истоки и последствия, влияние на мировоззрение индивида и общества в целом.

Ключевые слова: потребительство, потребитель, социально-экономический кризис, социальная система, социальный хаос, массовое общество, иррациональность.

The modern social phenomenon – using is analyzed in the article. His sources and consequences are examined. Influence of using on the individual's and society's world view is determined.

The keywords: using, user, socio-economic crisis, frame of society, social chaos, mass society, irrationality.

Сучасне суспільство філософи визначають по-різному, залежно від обраних буттєвих засад його функціонування. Трапляються назви «масове суспільство», «постіндустріальне», «інформаційне», «індивідуалізоване», «суспільство ризиків», «суспільство споживання» тощо. Український філософ В. Ільїн позначає сучасний етап розвитку суспільства терміном «фінансова цивілізація». І хоча цей термін не позбавлений можливої критики, особливо щодо тези про економічні відносини як базис буття суспільства, але соціальна реальність, що нас оточує, схиляє до думки про адекватність такого визначення. Адже гіпертрофований фінансовий сектор, що перетворюється на своєрідну гігантську «мільну бульбашку», уже зараз створює небачені раніше ризики та загрози для існування впорядкованої соціальної системи. А економічні відносини, пронизуючи всі сфери суспільства, загрожують вихолощенням духовних засад його існування, їх заміною на єдиний принцип – отримання вигоди.

Актуальність статті обумовлена необхідністю осмислення в контексті сучасних соціально-філософських теорій світоглядних та структурних підвалин кризового стану сучасного суспільства, пошуку шляхів виходу із духовної кризи, у яку потрапила людина «фінансової цивілізації».

Метою статті є аналіз причин та наслідків поширення споживацтва в сучасному суспільстві, пошук можливостей переформатування взаємовідносин між індивідом та соціально-економічною системою на гуманістичних засадах.

Розробленням проблеми подолання кризових явищ сучасного суспільства, світоглядної та духовної дезорієнтації людини переймаються зарубіжні та вітчизняні спеціалісти в галузі соціально-гуманітарних наук. Але і вчені, що займаються прикладними проблемами в межах міждисциплінарних підходів, виявляють неабияку зацікавленість цими проблемами.

Зокрема, продуктивним є звернення до праць представників Франкфуртської філософської школи (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Е. Фромм). Детальний аналіз деструктивних тенденцій європейської цивілізації провів Г. Маркузе, який піддав критиці вихолощення глибинних смислів культури в результаті їх перетворення на продукт споживання. Процес масовізації суспільства як фактор руйнування соціальної системи, перетворення споживання на масову життєву стратегію розробляли в своїх працях Х. Ортега-і-Гассет та Ж. Бодрійяр. Останній розробив концепцію симуляції соціальної реальності шляхом перетворення її на «порожній знак» – симулякр, особливу увагу приділивши цим тенденціям в економіці як визначальній сфері життєдіяльності суспільства. Перетворення сучасного соціуму на «фінансову цивілізацію», загрози панування інструментального розуму у вигляді «фінансизму» та «економізму» для майбутнього людства, необхідність пошуку можливостей одухотворення економічної сфери та соціальної системи в цілому досліджують також російські й вітчизняні мислителі Ю. Осипов, В. Ільїн, З. Скринник, А. Гриценко, Н. Корабльова, В. Бодров, О. Шморгун, С. Пролєєв та багато інших. Велика увага приділяється окресленню місця індивідуального суб'єкта в кризових процесах сучасної цивілізації, пошуку шляхів виходу індивіда з екзистенціальної кризи, у яку він потрапив, можливостей повернення смислотвірних чинників у його життя.

Перманентну кризу світової соціально-економічної системи провідні науковці розглядають як прояв набагато масштабнішого явища – цивілізаційної кризи, яка, у свою чергу, обумовлена специфікою історичного розвитку західної цивілізації та її світоглядних засад. Тобто «...нинішня глибока криза має не лише позафінансову, а й позаекономічну природу» [5, с. 32]. Її прояви також не обмежуються економічною сферою, охоплюючи всі аспекти суспільного життя, розхитуючи традиційні принципи взаємовідносин суспільства й індивіда. Якщо розглядати економізм (або «фінансизм» – в іншому варіанті) як основу функціонування сучасної цивілізації, то в такому випадку «нинішня світова криза... – з числа криз, що сягають загальної кризи економізму, тобто криза вже епохи *загальної кризи економічної цивілізації*, та сама криза, яка, з одного боку, породжується загальною кризою економічної цивілізації, а з іншого – за допомогою якої економічна цивілізація намагається свою загальну кризу подолати» [4, с. 12]. Економізм та фінансизм при цьому розуміються як панування економічного інструментального розуму в усіх сферах життя суспільства, вихолощення всієї багатоманітності людських взаємовідносин, культурних та екзистенційних смислів єдиним принципом вигоди та раціональної доцільності. Власне, мова йде про деградацію духовної культури, руйнацію життєвого світу на колективному та індивідуальному рівнях.

Перспективи подолання цієї глибинної цивілізаційної кризи часто оцінюються песимістично і навіть апокаліптично. Лунають заклики повернутися до традиційних моральних цінностей, відшукати в минулому рецепти або світоглядні орієнтири подолання кризи. Поширеним є фаталізм щодо засилля монетарної свідомості, відсутності механізмів управління кризовими процесами, втрати довіри до економічних, політичних та інших соціальних інститутів. Висловлюється впевненість у скорому неминучому краху існуючої системи, комунікативний простір наповнює передчуття небачених соціальних катастроф. Цей песимізм певною мірою спричинений як складністю та неоднозначністю процесів, що відбуваються, так і проблематичністю їх адекватного пояснення за допомогою традиційних методів суспільних наук.

Так, класична економічна теорія з її ідеями рівноваги, математичної інтерпретації економічних явищ, можливості існування «чистої» економічної науки постала розгубленою перед реальністю свого об'єкта з його змінністю та непідвладністю традиційному тлумаченню [6, с. 121]. Учені, які займаються дослідженням трансформацій соціальної системи, усвідомлюють, що досягнення складних цивілізаційних зрушень, соціально-економічних, політичних процесів потребує відмови від жорсткої спеціалізації відповідних галузей науки, залучення нових методів дослідження, використання міждисциплінарного підходу та співпраці фахівців різних напрямів. Спроби в цьому напрямку доволі успішні. Варто згадати хоча б неоінституціональні дослідження, створення міждисциплінарних наукових семінарів та товариств.

Комплексний аналіз історії та змісту західної цивілізації здійснили представники Франкфуртської соціально-філософської школи в XX столітті. Ці дослідження не втратили актуальності дотепер, особливо зважаючи на поглиблення кризових економічних та загальноцивілізаційних процесів, їх усе зростаючу некерованість та непередбачуваність. Критична теорія М. Хоркхаймера та Т. Адорно, доведена до логічного завершення в працях Г. Маркузе, може і зараз не лише слугувати теоретичним підґрунтям пояснення кризових процесів сучасності та місця в них пересічної людини, а й дати можливість шукати конструктивні альтернативи на цьому шляху. Особливо нас цікавить критика західного суспільства Г. Маркузе та його акцент на дослідженні стану людини – індивіда в умовах усе зростаючих масштабів споживання [3].

Спираючись на філософські пошуки К. Маркса, М. Гайдеггера та З. Фрейда, Г. Маркузе заперечує тлумачення людини як абстрактного суб'єкта на користь пошуку справжніх життєвих засад людської сутності. Пов'язуючи цю філософсько-антропологічну проблему із критикою західної цивілізації, він розробляє концепт «одномірної людини» – раба суспільства споживання, відчуженого від глибоких гуманістичних смислів культури. Г. Маркузе окреслює загрозливу тенденцію нестримного поширення споживання, яке поглинає і саму культуру, перетворюючи її цінності на продукт споживання поряд із товарами та послугами.

Хоча Г. Маркузе констатував ці деструктивні тенденції майже півстоліття тому, наразі можемо зазначити, що в сучасних умовах вони лише посилилися. Процес споживання в сучасних умовах перетворюється на всепоглинальну поведінкову настанову – споживацтво, захоплюючи в свою орбіту всі сфери життя людини, її свідомість та почуття, нівелюючи багатство духовного світу до примітивного імпульсу – «Споживай!» Це навіть не новітня ідеологія, як іноді споживацтво представляють, адже в процесі споживання немає будь-якої осмисленої ідеї чи далекосяжної мети. Споживацтво скоріше становить ірраціональну за своєю суттю поведінкову настанову індивіда, яка визначає більшість його дій.

Г. Маркузе аналізує трансформацію панівного для західної цивілізації принципу раціональності та доходить висновку, що суперечності, викликані управлінськими стратегіями влади під знаком нейтрального розуму, у сучасному суспільстві стираються аж до неможливості їх фіксації. Зауважимо, що й інші філософи, які досліджували механізми дії та стратегії влади, доходять схожих висновків відносно їх трансформації, хоча йдуть до них різними шляхами. Наприклад, М. Фуко у своїй концепції біовлади констатує, що влада пройшла довгий шлях еволюції від моделі жорсткого придушення та

самодемонстрації в епоху абсолютизму до моделі нормалізувальної біовлади, що гранично мікромізує свої вияви [7].

Еволюція раціональності соціальної системи та владних стратегій, досліджена Г. Маркузе та М. Фуко, дозволяє простежити таку трансформацію раціональності, яка доходить до її балансування на межі зникнення, перетворення на своє «інше» – якусь ірраціональну стихію або хаос без визначених смислів та цінностей. Раціональні меседжі соціальної системи зводяться до того мінімуму, коли пересічний індивід перестає їх усвідомлювати та сприймати. Натомість його життям починає керувати ірраціональна настанова споживацтва. Так само завуальованих форм набули й колись прозорі та фіксовані вади соціального буття: експлуатація, відчуження, дегуманізація міжлюдських відносин. Сучасна пересічна людина їх не помічає, отже, не може спрямувати проти них свою активність. Так зникає опозиція та критика у вигляді альтернативного голосу індивідуального соціального суб'єкта. Суб'єкт втрачає поле свого самовиявлення та осмисленої боротьби, слідує за тенденцією мінімізації раціональності. Його раціональні прояви, здатність до творчості, привнесення нових смислів у культуру, здатність до рефлексії та самотворення теж мінімізуються. Натомість їх місце заступають рефлекторні дії вибору, спрямовані ірраціональною стихією споживацтва.

Г. Маркузе позначив індивіда, який існує як інструмент, річ соціально-економічної системи, терміном «сублімований раб». Цим поняттям філософ фіксує парадоксальні взаємовідносини індивіда із соціальною системою: індустріальна цивілізація посилює рабство, позбавивши при цьому раба усвідомлення свого рабського стану. Експлуатація вже не така явна – унаслідок науково-технічного прогресу найманому робітнику не загрожує перспектива голодної смерті, це не є мотивом до праці. Натомість з'явився новий мотив – покращення свого добробуту через споживання все нових товарів та послуг.

У сучасних умовах ця тенденція посилюється. Споживання перетворилося на споживацтво, охопивши всі сфери життєвої діяльності людини. Пересічний представник сучасної цивілізації, орієнтований на задоволення та примноження тілесних потреб, у світоглядному вимірі спирається на гедоністичні установки, а суспільство з його інститутами всіма засобами стимулює споживацтво як бажану поведінкову орієнтацію.

Процес нескінченного та безглузлого споживання сам по собі стає ірраціональною стихією. А пересічний індивід вже не помишляє про зміну соціальної структури або боротьбу з існуючим станом речей, бо не усвідомлює, що він існує в стані суцільного відчуження та граничної експлуатації, яка стає можливою вже не через засоби придушення або покарання, а за допомогою суцільного контролю за всіма індивідуальними життєвими проявами. Контроль перетворюється на механізм панування, що в умовах граничної мікромізації владних проявів не усвідомлюється як такий.

Активний спротив, як і виникнення його нових усвідомлених форм, неможливі в такому суспільстві, що потерпає від «паралічу критицизму» і де єдиною метою життя людини стає реалізація споживацької настанови. У встановленому порядку все є предметом споживання: матеріальні цінності, природа, надбання культури, твори мистецтва, ідеї, сама людина. Поглинені споживацтвом, вони перетворюються на речі, втрачаючи свій смислотвірний потенціал, а людина втрачає властивості суб'єкта. «Таким чином виникає зразок одномірного мислення та поведінки, де ідеї, прагнення та цілі, що за самим своїм змістом виходять за рамки встановленого світу суджень та вчинків,

виявляються або відкинутими, або зведеними до мови цього світу. Вони перевизначаються раціональністю наявної системи та її кількісною екстенсією» [3, с. 12].

Екстенсивні тенденції соціальної системи фіксуються в усіх її сферах, демонструючи надмірність раціональності та тенденцію до мікромізації її проявів. Г. Маркузе аналізує цей процес на прикладі культури та бачить його небезпеку у вигляді зникнення її антагоністичних смислів, що традиційно стимулювали її розвиток. Натомість відкрита боротьба цих смислів поступається їх байдужому співіснуванню, яке, у свою чергу, розглядається як новий тоталітаризм. «У сфері культури новий тоталітаризм утверджує себе саме в гармонійному плюралізмі, де найсуперечливіші твори та істини мирно співіснують у байдужості» [3, с. 61]. Філософ робить невтішний висновок: одномірна людина перебуває в кульмінаційній точці відчуження, як і одномірна культура. Більше того, індивід не відчуває дискомфорту цієї ситуації, сприймаючи відчуження як свій природний стан.

Моделі нерепресивної цивілізації та трансцендентальний проект нової раціональності, запропоновані Г. Маркузе як шляхи виходу з тупикової ситуації, можна розглядати як бажані сценарії розвитку. Вони поки що не мають втілення в реальності.

Новий тоталітаризм утверджується не лише за рахунок згаданих вище механізмів мікромізації проявів раціональності соціальної системи, їх множення та проникнення в усі сфери життя людини за рахунок механізмів всебічного контролю. Цей специфічний вид безособового тоталітаризму реалізується й за рахунок масової поведінкової настанови на споживацтво, що ініціюється соціально-економічною системою, викликається її орієнтаціями на отримання вигоди, інструментальністю її раціональності, позначеної терміном «економізм». І хоча споживацька поведінкова настанова має суто раціональні передумови, але сам по собі процес споживання не піддається раціоналізації, він є по суті ірраціональним.

Індивід у сучасному суспільстві, де фактично ліквідовані опозиційність та критичність мислення, повністю захоплений споживацтвом, засвоївши його як провідний орієнтир та поведінкову модель в усіх сферах своєї життєдіяльності. Він потерпає від тотальності споживацтва та його надмірності, адже вибір, що йому пропонується, стає практично безмежним. Це створює тиск на свідомість та психіку. Внаслідок виникає апатія, відразу до споживання, що породжує тактику вислизання, яка виявляється неусвідомленою формою спротиву новій тотальності з боку індивіда [8]. Тотальність споживацтва пересічна людина сприймає як нав'язування та репресію з боку зовнішньої безособової сили, як примус до безмежного вибору. Тактика вислизання з-під тенет цього примусу реалізується в різні способи – це й самообмеження споживання (вибір лише певних груп товарів, наприклад, екологічно чистої їжі, одягу лише з натуральних тканин або автомобілів з мінімальною витратою пального); рух дауншифтингу, відторгнення продукрованої ЗМІ інформації та реклами, втеча у віртуальний світ у намаганні «бути собою», соціальна апатія, недовіра до економічних та політичних інститутів. Ці практики є маркером тактики вислизання на рівні одиничного індивіда або групи людей. У той же час голос окремого індивіда тоне у всепоглинальному мовчанні маси, на яку перетворюється людська спільнота.

Ж. Бодрійяр, критикуючи сучасну соціально-економічну систему, позначив цей процес терміном «мовчазна імплузивна революція маси» [1, с. 71]. Він розглядає масу як безсуб'єктне аморфне утворення, яке ігнорує та поглинає раціональні смисли та меседжі

соціальної системи, тим самим дестабілізуючи та врешті-решт знищуючи її. Соціальна система руйнується, розчиняючись у виплеканій нею ж мовчазній ірраціональності маси. Система століттями прагнула до придушення та панування над життєвим світом, використовуючи для цього все ефективніші механізми придушення та панування. Нарешті, мету було досягнуто – опозиційність, здатність до активного спротиву було ліквідовано. Але склалася парадоксальна ситуація: «...сьогодні наслідки цієї стратегії обертаються проти самої влади: байдужість мас, яку вона активно підтримувала, провіщує її крах... “Маса” стала “критичною”, еволюція соціального змінилась на його інволюцію у поле інертності» [1, с. 30–31]. Маса не може виступати як референт соціальної системи, адже вона є аморфною та ірраціональною, а отже, стає некерованою за допомогою раціональних меседжів. Індивід як складова маси так само втрачає властивості суб'єкта, здатність до рефлексії та критики. Він, як і маса загалом, захоплений єдиною поведінковою настановою на споживацтво, ірраціональне та безглузде. Втрачаючи референцію, соціальна система згасає, адже їй нема до кого звертатися, суб'єкт виявляється мертвим.

Ж. Бодрійяр у своїй роботі «У тіні мовчазної більшості, або Кінець соціального» формулює тезу, згідно з якою соціальне як раціоналізована, наповнена смислами система інститутів у наш час руйнується, не витримуючи як власної надмірності, так і напору недиференційованої всепоглинальної стихії мас [1].

Раціональність соціальної системи, як і її впорядкований устрій, тонуть у ірраціональності маси. «...Виснаження та виродження соціального, згасання соціального симулякру ... – усьому цьому ми є свідками. Соціальне щезає безслідно, наче його й не було... Це вже не “криза” соціального – це розпад самого його устрою» [1, с. 80]. До соціального Ж. Бодрійяр відносить економічну, політичну, медичну, освітню та інші сфери, об'єднані своєю раціональною впорядкованістю, публічністю та повноваженнями влади й контролю щодо індивіда.

Філософ зауважує, що економічна сфера як цементувальна для всіх інших також не уникла руйнації: «Принаймні з часів Великої французької революції політика та соціальне постають як щось неподільне, як сузір'я-близнюки, що так чи інакше перебувають у полі тяжіння економіки. Цей їхній тісний зв'язок спостерігається і в наш час, однак вельми своєрідно – в одночасності їх занепаду» [1, с. 23].

Надмірна раціональність соціальної системи у своїй кількісній надмірності та, як наслідок, мікромізації власних проявів стикається з ірраціональністю маси та споживацтва, у яке втягнуті індивіди, що цю масу складають. Соціальна система втрачає контроль над масою, адже не спроможна раціональними засобами керувати як її реакціями на ті чи інші подразники, так і діями окремого індивіда, орієнтованого на споживацтво. «Економісти, на свій подив, так і не змогли раціоналізувати його (споживання – *Т. Ч.*), незважаючи на ґрунтовність їх “теорії потреб”, незважаючи на згоду маси з їхніми міркуваннями про те, що насправді є корисним, а що – ні. Адже на поведінку маси цей її консенсус з економістами зазвичай (а може, й ніколи) не впливає... Звернені до неї наполегливі заклики до правильного, раціонального споживання лунають з усіх боків (вони надходять і від офіційної пропаганди, і від суспільства споживачів, і від асоціацій екологів та соціологів), але все марно. Орієнтуючись на вартість/знак, не замислюючись, роблячи на неї ставку... маса руйнує економіку, виступає проти “об'єктивного” імперативу потреб та раціонального контролю за намірами та

устремліннями» [1, с. 53]. Звідси випливає наслідок: «...економічне, майже не обмежене ніякими кордонами, отримавши чужу для себе спрямованість, перетворившись на магічний ритуал та театралізовану виставу, доведене масами до стану пародії на самого себе, – це економічне вже зараз втратило всю свою раціональність, вже зараз переживає свій кінець» [1, с. 54–55]. Таким чином, надмірна раціональність соціального та економічного, їх намагання підпорядкувати життєвий світ, поширення економізму та споживацтва як світоглядних орієнтирів суспільства призводить до руйнації системи, коли відсутність референції робить заклики системи «голосом в нікуди».

Якщо Г. Маркузе, констатує відчуженість «одномірного» індивіда та сучасного суспільства, бачить причину цих феноменів у надмірній раціональності соціальної системи, то у Ж. Бодрійяра ця надмірність сама себе руйнує, бо втрачає референта: одномірний раб системи, досконалий споживач, помножений на свою статистичну безкінечність, постає як недиференційована ірраціональна стихія – маса, яка своїм мовчанням та неспроможністю до критики поглинає та нейтралізує раціональність системи, тим самим підриваючи її зсередини. Таким чином, кризи, що стають перманентними для сучасної цивілізації, виступають свідченням глибинної деформації її основ та наслідком саморуйнівної надмірності її раціональності. Продукт системи – «мовчазна більшість», або «маса», у своїй ірраціональній захопленості споживанням, ніби чорна діра, поглинає всі смисли соціального, перетворюючи їх на пустий знак, означальне без означуваного. Відчужений індивід у таких умовах перетворюється на частину маси, втрачаючи властивості суб'єкта та відчуває відчуження як свій природний стан, реалізує поведінкову настанову споживацтва в усіх сферах свого життя.

Усе різноманіття фіксованих криз сучасної цивілізації (риза економічна, фінансова, політична, світоглядна, криза довіри) є свідченням зламу старої соціальної системи, розхитування соціального в упорядкованості його інститутів, нівеляції претензій соціальної системи на тотальний контроль життєвого світу. Системна криза є маркером перехідного стану сучасної цивілізації. «Скоріше за все, соціальне наділене такими характеристиками та інституціями, які виступають віхами “соціального прогресу” (урбанізація, концентрація, виробництво, праця, медицина, навчання в школі, соціальне забезпечення, страхування тощо), включаючи сюди й капітал, який, мабуть, є найефективнішим провідником соціалізації, воно одночасно і створюється, і знищується... Соціальне, судячи з усього, спроможне існувати лише дуже короткий час: у вузькому проміжку між епохою символічних формацій та виникненням нашого “суспільства”, у якому воно вже не живе, а лише згасає. Раніше – його немає ще, пізніше – його немає вже» [1, с. 72, 76].

Соціальне та його складові елементи перетворюються на свій симулякр – «порожній знак» без референта та смислу, який продовжує функціонувати лише за інерцією, пульсуючи та багатократно збільшуючи власний обсяг, ніби зірка – «надгігант», загрожуючи у будь-який момент вибухнути від своєї надмірності. Маса, зачарована мерехтінням цього симулякру, силою тяжіння втягується в орбіту його функціонування, виступаючи джерелом живлення гіпертрофованого соціального, але в той же час наближаючи його кінець.

Ностальгія за колишньою впорядкованістю соціальної системи, надія на її відродження у традиційних формах, як і надія на відродження соціального суб'єкта в його класичному вигляді, навряд чи є конструктивними. Стара соціальна система

віджила своє, як і її теоретичні схеми та смислотвірні чинники. Повернення до минулого, спроби «відродити» впорядкованість соціального, надати старій системі нового смислу, повернути трансцендентальне означальне або суб'єкта, який давно мертвий – це тупцювання на місці, яке лише затягує стан «вмирання» системи. Такі спроби загрожують перетворити цей стан на перманентний або приведуть до такого «вибуху», який поставить весь людський рід на межу існування. «Саме втрата здатності до інтелектуального осмислення ситуації, ставлення до кризових явищ з позиції старих економічних, соціально-політичних і культурних догм приведе світову спільноту в “глухий кут”, який означатиме загибель цивілізації» [2, с. 23]. Необхідна зміна як проблемного поля соціальних наук, так і їх методів осмислення та пояснення тих складних трансформаційних процесів, що ми їх спостерігаємо в сучасній соціальній реальності.

Наше бачення підвалин, механізмів та перспектив кризових процесів сучасного суспільства, місця пересічного індивіда в цих процесах ґрунтується на вихідному положенні про вкоріненість кризи в самій будові європейської цивілізації, її світоглядних засадах та раціоналістичних принципах. Криза є свідченням деформації цієї грандіозної будови, яка своєю надмірністю та кількісною експансією руйнує сама себе. Логіка самознищення вказує на незворотність цього процесу. Отже, і погляд назад, спроби відшукати рецепти подолання кризи в реаліях або теоретичних схемах минулого теж не мають шансів. Конструктивним є подальший пошук альтернативних моделей та можливостей упорядкування суспільного устрою на нових гуманістичних засадах. Останні ми розуміємо як такі, що сприятимуть збереженню людської спільноти, її родових ознак, подоланню відчуження та світоглядної дезорієнтації її представників.

Отже, проведений нами аналіз кризових процесів сучасного суспільства, місця індивіда в них, осмислення цих зрушень у соціально-філософських концепціях дає можливість зробити певні *висновки*.

Соціальна реальність виявляється наразі кризовою у своїх основоположних світоглядних та інституціональних засадах. Соціальна система переживає свій занепад унаслідок низки факторів, серед яких виділяються її надмірна раціоналізованість, прагнення до панування над життєвим світом та його підкорення. Сучасна соціальна система мікромізує свої прояви через кількісну екстенсію аж до проблематичності фіксації її раціональних смислів. Таким чином система доходить межі, за якою перетворюється на своє «Інше» – ірраціональний некерований хаос.

Унаслідок кількісної екстенсії соціальної системи та підкорення її інструментальною раціональністю життєвого світу суспільство перетворюється на «масу», а індивідуальний соціальний суб'єкт втрачає свої властивості осмислення, опозиції та критики. Він стає ірраціональним у своїх життєвих установках індивідом – частиною маси або «мовчазної більшості».

Маса є аморфною та ірраціональною за своєю природою, отже, соціальна система в особі маси втрачає референта, розчиняються її раціональні меседжі та смисли.

Маса, як і її частина – індивід, керуються у своїх життєвих проявах ірраціональною поведінковою настановою, яку ми позначили терміном «споживацтво». Останнє не можна розглядати як нову ідеологію, адже воно не несе в собі ніякої ідеї чи великої мети. Це – поведінкова настанова, яка поширюється на всі сфери діяльності індивіда, фіксуючи його відчужене існування в умовах соціальної системи, що руйнується під напором

іраціональності маси, яку сама вона й породила. Соціальне перетворюється на симулякр, «пустий знак» без смислу та означуваного, продовжуючи своє функціонування та кількісну екстенсію за інерцією.

Література:

1. *Бодрийяр Ж.* В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. – Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 2000. – 96 с.
2. *Ільїн В. В.* Фінансова цивілізація в перспективах розвитку людини і суспільства / В. В. Ільїн // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Матеріали IV Міжнародних філософсько-економічних читань (18-20 травня 2011 року, Львів) / Редколегія. Відп. Секретар З. Е. Скринник. – Львів, 2011. – С. 16–24.
3. *Маркузе Г.* Одномерный человек : Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; пер. с. англ. – М. : «REFL-book», 1994. – 368 с.
4. *Осипов Ю. М.* Мировой кризис в поле зрения философии хозяйства / Ю. М. Осипов // Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2008. – № 6. – С. 13–22.
5. *Пролесв С. В.* Криза фінансова чи цивілізаційна? / С. В. Пролесв // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Матеріали Міжнародних філософсько-економічних читань (20-21 травня 2009 року, Львів) / Університет банківської справи Національного банку України; редкол. ; відп. секретар З. Е. Скринник. – Львів, 2009. – С. 32–34.
6. *Синяков С. В.* Про інновації в економічних дослідженнях / С. В. Синяков // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Матеріали III Міжнародних філософсько-економічних читань (25-26 травня 2010 року, м. Львів) / Університет банківської справи Національного банку України (м. Київ); редкол. ; відп. секретар З. Е. Скринник. – Львів, 2010. – С. 121-126.
7. *Фуко М.* Історія сексуальності. Т.1. Жага пізнання. / М. Фуко ; пер. з фр. – Харків : Око, 1997. – 240 с.
8. *Чистіліна Т. О.* «Вислизаючий суб'єкт» як головний соціальний актор сучасності / Т. О. Чистіліна // Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : філософія. – Харків, 2006. – № 734'2006. – С. 99–105.